

Küreselleşme Sürecinde Egemenlik Kavramının Dönüşümü

M. Nazan ARSLANEL (*)

Ertuğrul ERYÜCEL (**)

Öz: Bu çalışma, küreselleşme sürecinde egemenlik kavramının dönüşümünü incelemektedir. Çalışmanın amacı, küreselleşme sürecinin egemenlik kavramının anlamı üzerinde meydana getirdiği değişiklikleri ortaya koymaktır. Çalışma, klâsik egemenlik anlayışının günümüzde değerini ve geçerliliğini kaybetmiş olduğunu, bu süreçte yaşanan pek çok gelişmenin ulus devletlerin egemenliklerinin aşınmasına neden olduğunu, küreselleşme sürecinde egemenliğin sınırlandırıldığını ve demokratik niteliklere kavuşturulduğunu iddia etmektedir.

Egemenlik kavramı, XVI. yüzyılda Avrupa'da, feodaliteden ulus devlete geçiş sürecinde ortaya çıkmıştır. Egemenlik bu süreçte devletin hükmetme yetkisini meşrulaştıran başlıca araç olmuştur. Jean Bodin ve Thomas Hobbes'un düşünceleri üzerine kurulan klâsik egemenlik teorisi, egemenliğin "mutlak", "sınırsız", "tek", "bölünmez" ve "devredilemez" olduğunu savunmuştur. Klâsik egemenlik anlayışının bir sonucu olarak dönemin ulus devletleri, egemenliğin yegâne temsilcileri olarak, hem kendi ülkelerinde hem de uluslararası ortamda hukukun, siyasetin, ekonominin ve kamu politikalarının tek belirleyicisi olarak hareket etmişlerdir. Oysa küreselleşme sürecinde yaşanan pek çok gelişme, artık egemenlik açısından farklı bir noktaya gelindiğine işaret etmektedir. Bu süreçte federalizmin, kuvvetler ayrılığının, hukuk devletinin, insan haklarının, uluslararası hukukun, uluslararası-üstü örgütlerin, çok uluslu şirketlerin ve sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmasıyla "mutlak", "sınırsız", "tek", "bölünmez" ve "devredilemez" gibi niteliklerle anılan klâsik egemenlik anlayışının savunulması imkânsız hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, egemenlik, ulus devlet, insan hakları.

The Transformation of the Concept of Sovereignty in the Process of Globalization

Abstract: This study examines the transformation of the concept of sovereignty in the process of globalization. The purpose of this study, the changes caused by the globalization process is to determine the meaning of the concept of sovereignty. The study of classical concept of sovereignty is lost today, the value and validity, has been brought into the process of globalization claim that sovereignty is limited and democratic qualities.

The notion of sovereignty, XVI. century Europe, feudalism, nation-state emerged in the transition. Sovereignty has been a primary instrument in this process legitimizes the authority to rule over the state. Jean Bodin and Thomas Hobbes founded on ideas of the classical theory of sovereignty, sovereign power "absolute", "unlimited", "single", "indivisible" and "inalienable" advocated that. As a result of the Classical period, the concept of sovereignty of nation states, as the representatives of the sole sovereignty, both in their own countries as well as international law, politics, economics and public policy acted as a single determinant. However, a lot of progress in the process of globalization, is now interpreted as a different point in terms of sovereignty. In this process, federalism, separation of powers, state of law, human rights, international law, international organizations, with the emergence of multinational corporations and non-governmental organizations "absolute", "unlimited", "single", "indivisible" and "transferable" as classical concept of sovereignty has become impossible for the defense of the said qualifications.

Keywords: Globalization, sovereignty, nation state, human rights.

*) Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü (e-posta: musrikenazan.arslanel@gop.edu.tr)

**) Arş. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü (e-posta: ertugrul.eryucel@gop.edu.tr)

Giriş

Küreselleşme, kökleri XVI. yüzyıla kadar götürülebilen, ancak son çeyrek yüzyılda, özellikle ulaşım ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen büyük gelişmeler sonucu insanlığın önemli gündem maddesi haline gelmiş bir süreçtir. Küreselleşmenin tanımı ve anlamı, konuyu ele alan farklı yaklaşımların bakış açılarına göre çeşitlilik göstermiştir. Kimileri küreselleşmeyi liberalizmin zaferini ilan eden bir mutlu son olarak görürken, kimileri de emperyalizmin bugün almış olduğu yeni biçim olarak değerlendirmiştir.

Küreselleşme yalnızca olumlu sonuçları olan mutlak bir iyi olmadığı gibi, yalnızca istenmeyen sonuçları olan doğrudan bir kötü de değildir. Küreselleşmenin ideolojik tartışmaların ötesinde incelenip değerlendirilebilmesi için tarihsel bir olgu olarak ele alınıp incelenmesi gerekir. Küreselleşme her şeyden önce işleyen bir süreçtir ve bu süreç çok boyutludur (Görmez,2005:12). Küreselleşme, ekonomiden siyasete, kültürden sanata, hukuka, felsefeye, çevreye kadar toplumsal yaşamın hemen hemen her alanını etkilemektedir. Bu etkileme süreci, birçok yapı, kurum ve kavramı değiştirip dönüştürmektedir. Bu süreçte değişim ve dönüşüme uğrayan kavramlardan birisi de egemenliktir.

Egemenlik kavramı, XVI. yüzyılda Avrupa’da, feodaliteden ulus devlete geçiş sürecinde ortaya çıkmıştır. Egemenlik bu süreçte devletin hükmetme yetkisini meşrulaştıran başlıca araç olmuştur. Jean Bodin ve Thomas Hobbes’un düşünceleri üzerine kurulan klâsik egemenlik teorisi, egemen gücün “mutlak”, “sınırsız”, “tek”, “bölünemez” ve “devredilemez” olduğunu savunmuştur. Klâsik egemenlik anlayışının bir sonucu olarak dönemin ulus devletleri, egemenliğin yegâne temsilcileri olarak, hem kendi ülkelerinde hem de uluslararası ortamda hukukun, siyasetin, ekonominin ve kamu politikalarının tek belirleyicisi olarak hareket etmişlerdir. Oysa küreselleşme sürecinde yaşanan pek çok gelişme, artık egemenlik açısından farklı bir noktaya gelindiğine işaret etmektedir. Bu süreçte federalizmin, kuvvetler ayrılığının, hukuk devletinin, insan haklarının, uluslararası hukukun, uluslararası-üstü örgütlerin, çokuluslu şirketlerin ve sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmasıyla “mutlak”, “sınırsız”, “tek”, “bölünemez” ve “devredilemez” gibi niteliklerle anılan klâsik egemenlik anlayışının savunulması imkânsız hale gelmiştir.

Bu çalışma, küreselleşme sürecinde egemenlik kavramının değişen anlamını incelemektedir. Çalışmanın amacı, küreselleşme sürecinin egemenlik kavramının anlamı üzerinde meydana getirdiği değişiklikleri ortaya koymaktır. Çalışma, klâsik egemenlik anlayışının günümüzde değerini ve geçerliliğini kaybetmiş olduğunu, küreselleşme sürecinde egemenliğin sınırlandırıldığını ve demokratik niteliklere kavuşturulduğunu iddia etmektedir.

I. Kavramsal Çerçeve

A. Küreselleşme Kavramı

Küreselleşme, kökleri XVI. yüzyıla kadar götürülebilen, ancak son çeyrek yüzyılda özellikle iletişim ve ulaşım teknolojilerinde meydana gelen büyük gelişme sonucu insanlığın gündemine oturmuş bir kavramdır (Ellwood,2002:13).

Konuya tarihsel boyutuyla yaklaşarak, çeşitli küreselleşme dalgalarının ya da dönemlerinin bulunduğundan söz etmek mümkündür. Buna göre birinci küreselleşme dalgası, Batı Avrupa’da kapalı tarım ekonomisinden ticari kapitalizme geçiş ile eş zamanlıdır ve siyasal sonucu, feodal beyliklerin yerini ulus devlete bırakmasıdır. İkinci dalga ise, itici gücünü sanayileşmede bulan bir aşamaya işaret etmektedir. Bu aşama sanayi üretiminin, zaten uzun süre yetersiz hale gelmiş olan ulusal pazarların üzerinde daha geniş ve güvenli pazarlar bulunmasını zorunlu kılan ve bu yüzden de emperyalizmle sonuçlanan bir aşamadır. Üçüncü küreselleşme dalgası ise, 20. yüzyılın sonunda bilgi, iletişim, ulaşım ve benzeri alanlardaki teknolojik gelişmelerle bağlantılıdır ve siyasal sonucu ulus devletin konumunun sorgulanmasıdır (Bulut,2003:183).

Kazgan’a göre de (2000:28), küreselleşme hiç de yeni bir olgu değildir. Aslında başlangıcı coğrafi keşiflere kadar uzanmaktadır. Küreselleşmenin ilk basamağı budur. İkinci basamağı Birinci Sanayi Devrimi’nden, üçüncü basamağı da İkinci Sanayi Devrimi’nden geçmektedir.

Küreselleşme, yeni bir olgu olmamasına rağmen, terimin bir kavram olarak kullanılmaya başlanması 1980’den sonraya rastlar. Küreselleşme kavramı 1980’lere doğru ABD bilim çevrelerinde yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmış ve yine bu çevrelerden çıkan bazı iktisatçılar tarafından popülerize edilmiştir. Hemen aynı yıllarda uluslararası iktisadi kuruluşların yayınlarında ve raporlarında da yer almaya başlamıştır. 1980’lerden sonra ise, küreselleşme kavramı bir olgu olarak gündeme yerleşmiştir (Görmez,2005:8).

Küreselleşmenin çok boyutlu ve işleyen bir süreç olması, tanımlanmasını oldukça zorlaştırmaktadır. Kavram, ulusal toplumları zaman ve mekân açısından sürekli olarak birbirine daha sıkı biçimde bağlayan, sınır-ötesi karşılıklı toplumsal ilişkilerin hızla artmasını ve yoğunlaşmasını ifade etmektedir. Küreselleşme; insanlara, düşüncelere, mallara ve finans kaynaklarına daha kolay ve daha hızlı bir biçimde ulaşılabilmesi anlamında, dünyanın ortak gelişimi yönünde, yüzyıllardan bu tarafa gözlenen bir süreci vurgulamaktadır (Vayrynen,2011:235-236).

Küreselleşme çok boyutlu bir süreç olarak; ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel, hukuksal bazı ortak değerlerin yerel ve milli sınırları aşarak tüm dünyaya yayılması sürecini ifade etmektedir (Acar,2002:14; Erdoğan,2002:27).

B. Egemenlik Kavramı

Egemenlik, “ülke” ve “halk”la birlikte devletin varlık koşullarından biri olarak gösterilir. Ancak diğer iki unsurun aksine, egemenlik, somut bir gerçekliğe karşılık gelmez. Devletin bu kurucu unsuru, hukuksal ve siyasal bir ilkedir.

Egemenlik, feodal dönemin toplumsal ve siyasal yapılanmasına karşı bir tepkinin ürünü olarak doğmuştur. Bu açıdan egemenliğin kaynağını ortaçağın sonları ile yeniçağın başlarını kapsayan uzun bir zaman şeridi içinde cereyan eden tarihsel olaylarda aramak gerekir. Yüzyıllar süren bu olaylar Avrupa’da büyük güçler (kral, kilise, aristokrasi) ara-

sında çetin bir üstünlük mücadelesi olarak kendini gösterir. Bu üstünlük mücadelesinde taraflar başta “Fransa Krallığı” olmak üzere monarşiler, öte yanda ise “Feodalite”, “Papalık” ve “Roma Cermen İmparatorluğu”dur. “Fransa kralları” uzun yıllar bir yandan ülke içindeki feodal senyörlerle, öbür yandan da dışarıdan krallık üzerinde üstünlük iddiasında bulunan “Papalık” ve “Roma Cermen İmparatorluğu” ile savaşmak zorunda kalmışlardır. Sonunda bu devler savaşından “Fransa kralları” galip çıkmışlar, içeride feodal senyörlere üstünlüklerini kabul ettirdikleri gibi, dışarıda da “Papalık” ve “İmparatorluk” karşısında bağımsızlıklarını sağlamışlardır (Kapani,1992:55).

İşte bu uzun ve çetin iktidar mücadelesi sırasında egemenlik kavramı Fransa krallarınca ülke içinde kendi iktidarlarına rakip olabilecek bir iktidar, ülke dışında da kendilerinden üstün bir kudret tanımadıklarını ifade eden hukuki bir formül olarak kullanılmıştır. Önceleri belli bir amacın gerçekleştirilmesi için kralcı hukukçular tarafından bir mücadele silahı olarak kullanılan egemenlik kavramı, sonradan geliştirilerek bir doktrin haline getirilmiştir (Kapani,1992:56).

Egemenlik kavramının ilk defa tanımlamasını yapan ve onu sistemleştirerek belirli bir teori haline getiren, Fransız hukukçu Jean Bodin’dir. Bodin 1576 yılında yayınladığı “Devlet Üstüne Altı Kitap” adlı eserinde egemenliği “ülkede yaşayan tüm insanlar üzerinde kanunla kısıtlanamayan en üstün iktidar” olarak tanımlamıştır. Bodin, eserinde egemenliği “mutlak”, “sınırsız”, “tek”, “bölünemez” ve “devredilemez” olarak nitelemiştir (akt.: Özman,1964:57). Bodin’in ardından Thomas Hobbes toplum sözleşmesi kuramını geliştirerek, egemenlik düşüncesinin yetkinleşmesini sağlamıştır.

Bodin ile başlayıp, Hobbes ile yetkinliğe ulaşan klâsik egemenlik teorisi, egemenliği “en üstün iktidar” olarak tanımlamış ve egemenliği “mutlak”, “sınırsız”, “tek”, “bölünemez” ve “devredilemez” olarak nitelemiştir. Egemen güç, yetkisini kullanırken içeride ve dışarıda ne kendisine eşit ne de kendisinden üstün herhangi bir güce tabi değildir. O içeride ve dışarıda mutlaktır. Klâsik egemenlik teorisine göre, egemenlik bir kişide, bir zümrede ya da halkın çoğunluğunda toplanabilir. Önemli olan egemenliğin bölünmemesi tek bir kişi, zümre ya da organda toplanmasıdır. Bir devlette tek bir egemen güç olmalıdır. Devlet içinde birden fazla egemen güç varsa, başka bir deyişle egemenlik kilise ve feodal beyler ya da başka güçler arasında bölünüyorsa mutlaka kâos çıkacaktır (Ağaoğulları ve Köker, 2000: 207; Şenel, 1996:315; Hakyemez, 2004:30-31) .

“En üstün iktidar” tanımı, egemenliğin sadece bir yüzüne karşılık gelmektedir. Klâsik egemenlik teorisi, kavramın temelde “iç egemenlik” ve “dış egemenlik” olmak üzere iki farklı boyutu olduğu üzerinde durur.

1. İç Egemenlik

İç egemenlik, “devletin belirli bir coğrafi alan ve o alanda yaşayan halk üzerinde mutlak hükmetme yetkisi” (Hoffman, 1998:16) olarak tanımlanabilir. Devlet iktidarının başka hiçbir güce bağlı olmadığı, bundan dolayı hiçbir otorite tarafından sınırlandırılmayacağı, kendi sınırları içinde son sözü söyleme yetkisinin devlete ait olduğu düşüncesi, iç

egemenliğin temel varsayımıdır. İç egemenlik kuramına göre, yegâne egemen birim olan devlet, iç siyasetini kendi belirlediği kurallar çerçevesinde sürdürecektir ve yurttaşlarından koyduğu kurallara uymalarını bekleyecektir. (Hinsley, 1966:26). Bu devlet iktidarının içeride “en üstün”, “mutlak”, “sınırsız”, “tek”, “bölünmez” ve “devredilemez” olduğunu gösterir.

2. Dış Egemenlik

Dış egemenlik ise, devletin dışarıda başka bir devlete bağlı olmamasını, herhangi bir şekilde başka bir devlete tâbi bulunmamasını ifade eder. Dış egemenlik, devletlerin uluslararası sistem içerisinde eşit özneler olarak belirmeleri, birbirlerinin içişlerine karışmaması, böylece fiilî bir özerkliğe sahip olmaları olarak anlaşılabilir. Bu nedenle dış egemenliğin anlamını, “bağımsızlık” sözcüğünün ifade ettikleri ile özdeşleştirmek yanlış olmayacaktır (Aslan,2000:255). Ancak aynı bağımsızlığa, sistem içerisinde var olan tüm devletlerin ayrı ayrı sahip oldukları da unutulmamalıdır. Dolayısıyla uluslararası sistem, tüm devletlerin egemen bağımsız birimler olarak belirdikleri ve normatif açıdan birbirlerine karışma haklarının bulunmadığı bir “kâos” ortamını resmeder (Brownlie,1995:287).

Klâsik egemenlik anlayışının geçerli olduğu dönemin egemen siyasal birimleri mutlak monarşilerdi. Çünkü bu dönemde egemenlik “mutlak”, “sınırsız”, “tek”, “bölünmez” ve “devredilemez nitelikleriyle, en iyi tek kişide yani monarkta temsil ediliyordu. Egemen gücü ne ülke içinde ne de ülke dışında sınırlayacak herhangi bir güç yoktu.

Egemenliğin bu anlamıyla uluslararası düzlemde belirmesi, “Otuz Yıl Savaşları”nın ardından yapılan “Westphalia Barışı” (1648) ile olmuştur. Klâsik egemenlik anlayışını temel alan Westphalia modeli, dünyanın egemen devletlerden oluştuğu görüşüne dayanır. Westphalia sonrasında devlet üstü otoriteler etkisini yitirmiştir. “Papalık” dışlanmış, “Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu”nun dağıldığı kabul edilmiştir. Bundan sonra Avrupa, kendi yasalarına göre hareket eden, kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarını izleyen, serbestlik içinde ittifaklar kuran ve bozan, savaş ile barış arasında güç dengesi kurallarına göre durum değiştiren, elçi gönderip kabul eden bağımsız ve özgür devletlerden oluşacaktır. Devletlerin üzerinde, onların ilişkilerini düzenleyen herhangi bir üstün otorite yoktur. Çıkar çatışmaları güç kullanarak çözümlenmektedir. Westphalia modeli dünya düzeni, Hobbes’un “Leviathan” da betimlediği “tabiat hali” ne benzer. Devletlerarası ilişkiler herkesin herkese karşı savaşı görünümündedir. Westphalia modelinin 1648’den 1945’e kadar sürdüğü söylenebilir (Davutoğlu, 2008:3; Sander,1999:90).

C. Ulusal Egemenlik

Egemenliğin ulusa ait olduğuna dair görüşler, “Fransız Devrimi” ile ortaya çıkmıştır. “Fransız Devrimi” ile birlikte, egemenliğin kaynağı kraldan alınarak ulusa verilmiştir. Bu yeni egemenlik anlayışı, egemenliği tamamen insanlara verdiği için önemlidir. Böylece egemenliğin demokratik boyutu ortaya çıkmıştır. “1789 Fransız Devrimi” ile egemenlik kraldan alınıp ulusa verilince, “ulusal egemenlik” kavramı ortaya çıkmıştır. Ulusal

egemenlik anlayışı erkini ulus adına kullandığını iddia eden, “ulus devlet” anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bir başka deyişle, “ulusal egemenlik” kavramı modern devletin “ulus devlet”le özdeşleşmesini sağlamıştır (Göze, 2007:220; Şaylan, 2003:45)

Ulusal egemenliğin belirleyici özelliği, hukuksal bir birim olarak ulusun, devletin meşruluk kaynağını oluşturmasıdır. Nitekim 26 Ağustos 1789 tarihli “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi” nin 3. maddesinde “ egemenliğin özü esas olarak ulustadır”. Hiçbir heyet, hiçbir fert, açıkça ulustan kaynaklanmayan bir otoriteyi kullanamaz.” (akt.: Teziç, 1996: 95) şeklinde ifade edilen bu ilke, “1791 Anayasası”yla anayasal norm haline getirilmiştir. Böylece “Fransız Devrimi”nden sonra egemenlik, “ulusal” bir içerik kazanmıştır. Başka bir ifadeyle devlet, otoritesini ulusun varlığıyla özdeşleştirmiş; siyasal toplum doğrudan kurucu bir irade olarak ulusun rızasına bağlanmıştır.

II. Klâsik Egemenlik Anlayışının Dönüşümü

A. Federalizm

Federal devlet, dış ilişkiler bakımından tek ülke sayılan bir toprak parçası üzerinde, federe (üye) devletlerin birleşmelerinden meydana gelen çoklu ve karmaşık devlet yapısıdır. Federal (merkezi) devlet kendine özgü bir anayasaya, devlet organlarına, yasalara ve otoriteye sahip olduğu gibi, federe devletlerin her biri de kendilerine özgü bir anayasaya, yasama, yürütme ve yargı organlarına, yasalara ve otoriteye sahiptir (Kapani,1992:60).

Federalizm devlet yetkilerini federal devlet ile federe birimler arasında paylaştıran modeldir (Çam,2000:92). Federalizmin getirdiği model, açıkça klâsik egemenlik anlayışının egemen gücün “tek”, “mutlak” ve “bölünemez” olması nitelikleriyle çelişiyordu. Klâsik egemenlik anlayışına göre, bir devlette tek bir egemen güç olmalıydı, oysa federal devlette birden çok egemen güç vardı. Ayrıca klâsik egemenlik anlayışına göre bu sistem uzun ömürlü de olamazdı. Çünkü bu anlayışa göre birden fazla egemenin bulunduğu yerde, egemenliği paylaşan güçler arasında kavga ya da kâos çıkması kaçınılmazdı. Fakat federal sistem zaman içinde istikrarlı bir model olduğunu kanıtladı (Uygun,1999:396-400).

B. Kuvvetler Ayrılığı

Tarihsel deneyim, kendisine yetki verilen herkesin belli bir sınırla karşılaşmaya kadar yetkisini kötüye kullanma eğiliminde olduğunu göstermiştir. O halde, siyasal sistemi belirli sınırları içinde barındıracak şekilde kurmak gerekir. Bu doğrultuda her devlette var olan yasama, yürütme ve yargı yetkileri ayrı ayrı organlara verilmiştir. Böylece, yetkisini aşmak isteyen bir organ, diğer organlar tarafından durdurulabilecektir (Gözübüyük, 2010:78-79).

Önce John Locke, ardından da Montesquieu, devlet yetkilerinin tek elde toplanmaması gerektiğini, devlet yetkilerinin farklı organlar aracılığıyla kullanılmasını gerektiğini savundular. Locke ve Montesquieu, kuvvetler ayrılığı teorisi ile devlet iktidarını sınırlandırmayı amaçlamışlardır (Yayla,1998:113).

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsenmesi, klâsik egemenlik anlayışı ile bağdaşmayan bir diğer gelişmedir. Egemenliğin kullanımının birbirinden ayrı ve birbirinden az ya da çok bağımsız organlar arasında bölüştürülmesi, klâsik egemenlik anlayışının, egemenliğin “tekliği” ve “bölünemezliği” ilkeleriyle açıkça çelişmektedir.

C. Hukuk Devleti

Hukuk devleti anlayışı “hukuka bağlı” ve “sınırlı” bir devlet görüşüne dayanır. Hukuk devleti anlayışına göre, egemen güç görevlerini hukuka uygun olarak yerine getirmelidir. Hukuk devletinde, devlet yalnızca hukuku koyan bir varlık değil; koyduğu hukukla da bağlı olan bir varlıktır. Bu açıdan hukuk devleti, vatandaşlarına hukuk güvenliği sağlayan bir devlet düzenini ifade etmektedir (Atar, 2002:93-94).

Çağdaş demokrasilerde, özgürlükçü düzenin gerçekleşmesini güvence altına alan araçlardan biri olan hukuk devleti ilkesi, bu amaca yönelik diğer hukuk ve politika ilkeleri gibi, klâsik egemenlik anlayışı ile bağdaşmazlık içindedir.

Yönetenlerin hukukla bağlı olduğu esasını içeren ve yurttaşlara hukuk güvenliği sağlamayı temel amaç edinen hukuk devleti ilkesi (Gözler, 2010:209), devlet içinde herhangi bir organın “mutlak” ve “sınırsız” yetkilere sahip olması düşüncesiyle çelişir. Klâsik egemenlik teorisinin kurucularından biri olan Bodin’in “egemenlik, yurttaşların, uyrukların ve hukukun üstünde olan en üstün, en mutlak, en sürekli güçtür” (akt.: Özman,1964:57) ifadesi, hukukun üstünde bir güç kabul etmeyen, hukukun üstünlüğünü esas alan çağdaş demokrasi anlayışı ve hukuk devleti ilkesi ile taban tabana zıt bir ifadedir.

Hukuk devleti anlayışında her şeyden önce “hukukun üstünlüğü” esastır. Hukuk devleti anlayışı “hukuka bağlı” ve “sınırlı” bir devlet görüşüne dayanır. Bu açıdan “mutlak”, “sınırsız”, “tek”, “bölünemez” ve “devredilemez” gibi niteliklerle anılan klâsik egemenlik anlayışı zamanımızın hukuk devleti anlayışı ile bağdaşmamaktadır.

D. İnsan Hakları ve İnsani Müdahale

İnsan hakları, insanların salt insan olmaktan dolayı sahip oldukları dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez haklardır. İnsan haklarının kökenleri çok eskilere götürülmekle birlikte, kavramın asıl gelişmesi ikinci Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. İnsan haklarının uluslararası düzlemde siyasal ve hukuksal bir mesele haline gelmesi, İkinci dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir (Donnelly,1995:19).

İkinci Dünya Savaşından sonra savaşların önlenmesi, barışın ve güvenliğin korunabilmesi için insan hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi gerektiği fikri işlenmeye başlamıştır. Bu görüş, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere başta olmak üzere, dünya devletleri arasında geniş destek bulmuştur. “Birleşmiş Milletler Antlaşması” da bu görüşe yer vererek, dünya barışı için insan haklarının tüm dünyada sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Dünya sistemine katılmayı kabul eden her devlet “İnsan Hakları Evrensel Beyanname”i, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, “Paris Şartı” gibi birçok uluslararası antlaşmaya imza atmış ve bu belgelerin öngördüğü temel hak ve özgürlükleri vatandaş-

larına tanımayı taahhüt etmiştir. Böylece insan hakları ulus devletlerin içişleri olmaktan çıkıp, uluslararası bir mevzu haline gelmiştir (Bozkurt, 2011:22).

İkinci Dünya Savaşından sonra hukuk devleti anlayışının da ortaya çıkmasıyla, temel hak ve özgürlükler anayasalarla güvence altına alınmaya başlanmıştır (Donnelly,1995:20). Temel hak ve özgürlüklerin anayasalarla güvence altına alınması ve bunların korunmasının devletin yükümlülüğü olarak kabul edilmesi, devlet egemenliğinin sınırlandırılması açısından önemli bir adımdır.

Son yarım yüzyılda, insan haklarının ulusal sınırları aşarak evrensel bir boyut kazanmasıyla, temel hak ve özgürlüklerin korunmasının sadece devletlerin insiyatifine bırakılmayacağı üzerinde durulmuş ve bu amaçla evrensel ölçekli ve yaptırım uygulama gücüne sahip denetim mekanizmaları oluşturulmuştur. “Avrupa Konseyi” bünyesinde oluşturulan “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi” (1953) ve 1998 tarihli “Roma Antlaşması”na dayanılarak kurulan “Uluslararası Ceza Mahkemesi” bunun en güçlü örnekleridir.

Uluslararası sistemin bir parçası olarak kalabilmek, her şeyden önce sistemin dayandığı hukuk devleti, demokratik standartlar ve insan hakları gibi ilke ve değerlere uygun olarak hareket etmeyi gerektirir. İşte iç hukuk yolları tüketildikten sonra başvuru olan “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi” ve “Uluslararası Ceza Mahkemesi” gibi evrensel ölçekli kuruluşlar, devletlerin çeşitli uygulamalarının uluslararası hukukun ilke ve değerlerine uygun olup olmadığını denetlemekte ve bu ilke ve değerlere aykırı hareket ettiği tespit edilen devletlere cezâi yaptırım uygulamaktadır (Falk, 2005:68).

Devletler uluslararası sistemin bir parçası olarak kalabilmek için, uluslararası hukukun temel ilke ve değerlerini koruyan bu tür mahkemelerin kararlarına uymak zorunda kalmakta ve bu anlamda egemenlik haklarının belirli ölçülerde sınırlandırılmasına izin vermektedirler.

İnsan hakları ile ilgili bir diğer hususta, son zamanlarda çokça tartışılan insani müdahaledir. İnsan haklarının evrensel boyutlu bir değer haline gelmesi, bunlara yönelik ihlalleri önlemek amacıyla “uluslararası toplum”un yeri geldiğinde devreye girmesi sonucunu doğurmuştur.

İnsani müdahale insan hakkı ihlallerinde ısrar eden ve bunu sistemli bir hale getiren devletlere karşı, bu ihlalleri engellemek veya durdurmak amacıyla, bir başka devlet, devletler grubu veya uluslararası örgüt tarafından gerçekleştirilen askeri kuvvet kullanımınıdır (Keskin,1998:25).

İnsan haklarının korunmasına yönelik uluslararası antlaşmalarda yer alan uluslararası mekanizmaların yetersiz oluşu ya da çeşitli siyasi nedenlerle bu mekanizmaların işletilemiyor oluşu, sistemli ve ağır bir şekilde insan hakları ihlalinde bulunan ve bu ihlallerde ısrar eden devletlere karşı insani müdahalede bulunmayı gündeme getirmiştir (Arsava, 2011:1).

İnsan haklarını koruma amaçlı olarak uluslararası toplum adına girişilen insani müdahale ile geçici bir süre, müdahale edilen devletin egemenlik hakları sınırlandırılmakta ya da tam bağımsızlığı askıya alınmaktadır.

Klâsik anlamıyla iç egemenlik, devletlerin ülke içinde yasaları yapma ve bu yasaları uygulamadaki mutlak belirleyiciliğini ifade etmektedir. Oysa insan haklarının gelişmesiyle, devletler artık ülke içindeki bu mutlak belirleyiciliklerini kaybetmişlerdir. Devletler, insan hakları bildirimleri ve uluslararası antlaşmaları onaylayarak kendilerinden kaynaklanmayan normlara uyacaklarını, bunlara aykırı hareket etmeleri durumunda ise insan hakları mahkemelerinin cezâi yaptırımlarını yerine getireceklerini taahhüt etmişlerdir.

Klâsik anlamıyla dış egemenlik ise devletlerin başka devlet ya da diğer dış oluşumların müdahalelerinden bağışık olmasına dayanır. Oysa insan haklarının gelişmesi ve evrensel hale gelmesiyle, dış etki ve müdahalelerden bağışık olma ilkesi de ortadan kalkmıştır. Uluslararası hukukun devletler açısından bağlayıcı normlar ve yasal kısıtlamalar getirmesi ve insan haklarını sürekli ve sistemli şekilde ihlal eden devletlere karşı uluslararası toplum adına insani müdahalede bulunulması, bu bağışıklığı ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla artık devletler insan hakları söz konusu olduğunda “egemenlik hakkı” ve “içişlerine karışmama” gibi ilkeleri öne sürememektedir.

E. Uluslararası Hukuk ve Uluslararası-Üstü Örgütler

Tarihsel süreç içinde, devletler birbirleriyle çeşitli nedenlerle ilişkiler geliştirirler, ittifaklar yaparlar, antlaşmalar imzalarlar. Bu birikimsel süreç uluslararası normlar denilen hukuk kurallarının da ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Bu anlamda uluslararası hukuk, devletlerin dış egemenliklerini sınırlayan bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim, günümüzde devletler ekonomik, siyasal, askeri ve benzeri nedenlerle “BM,” “AB,” “NATO,” “NAFTA” gibi ulus-üstü ya da uluslararası kuruluşlara üye olarak, bu kuruluşların alacakları kararları yerine getireceklerini taahhüt etmekte; “Birleşmiş Milletler Antlaşması,” “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi,” “Birleşmiş Milletler İşkenceyi Önleme Sözleşmesi” gibi belgeleri imzalayarak, bu sözleşmelerde belirtilen ilkelere uyma yükümlülüğü altına girmektedir. Uluslararası kuruluşlara üyelik ve uluslararası antlaşmaların imzalanması, devletlerin egemenliklerini kendi iradeleri ile sınırlandırmalarını, “mutlak” ve “bölünemez” niteliklerini ortadan kaldırmalarını ifade etmektedir. (Özgöker, 2006:6-7).

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Westphalia modelinin sorgulanmasına yol açmıştır. Dünyada barışın ve güvenliğin korunması, egemen devletler arasındaki ilişkilerin belirli kurallara bağlanmasını ve bu kuralları gözetecek uluslararası kurumların oluşturulmasını gerekli kılmıştır. “Birleşmiş Milletler” örgütü bu amaçla oluşturulmuştur. Ancak aynı süreçte uluslararası işbirliğini aşarak ekonomik ve siyasal bir bütünleşmenin (entegrasyon) kapılarının açılmasını hedefleyen “ulus-üstü” oluşumların da doğduğuna tanık olunmuştur. “Avrupa Birliği” bu tür oluşumların en yetkin örneğidir (Uludağ ve Hasgüler, 2010:14-15).

İkinci dünya savaşı sonrası, dünya ekonomisinin yönetimi ve olası bir yeni büyük depresyonun önlenmesi için pek çok uluslararası örgüt kurulmuştur. “IMF”, “Dünya Bankası” ve “Dünya Ticaret Örgütü” bunların en önemlileri olarak dikkat çekmektedir (Başak, 2010:11).

Ulus-üstü hukuksal düzen, kısmî bir egemenlik devrini zorunlu kılar. Ortak pazar yaratılması, para ve maliye politikalarının uyumlaştırılarak para biriminin tekleştirilmesi, birleşik ordu oluşturulması ve dış politika alanında ortak hareket edilmesine yönelik arayışlar bu düşüncüyü yansıtan gelişmelerdir. Açıkça görülebileceği gibi tüm bu süreçler, devletlerin egemenlik alanına ait yetkilerin kullanılmasıyla ilgilidir ve “AB”, “BM”, “NATO” ve benzeri bütünleşmeler, bu bağlamda, ulusal egemenlikten belirli ölçülerde feragati gerektirir. Bu gün pek çok ulus-üstü oluşum, ulus devletlerin egemenliklerini belli ölçülerde sınırlama pahasına faaliyet göstermektedir.

F. Çok Uluslu Şirketler

Genel merkezi belli bir ülkede olduğu halde işlevlerini şubeler, yavru şirketler ve bağlı şirketler aracılığıyla pek çok ülkede yerine getiren, hisseleri farklı ülke vatandaşları tarafından paylaşılan ve yatırımları pek çok ülke arasında dağılabilen ticari oluşumlardır (Tokol, 2001:14-15).

Hızlı küreselleşme süreci içinde, ulusal bağlılığını yitirmeye başlayan sermaye; vergi, iş gücü ve enerji maliyetleri gibi ekonomik avantajların daha uygun olduğu bölgelere-ülkelere doğru hareket etmektedir (Uygun, 2007:17). Bunların yanında ilgili ülkelerin pazarının genişliği, kamu otoriteleri tarafından sağlanan çıkarlar, teknoloji düzeyi gibi nedenlerde sermayenin söz konusu ülkelere doğru kaymasına neden olmaktadır. Bu süreçte birlikte uluslararası şirketler, giderek belirli bir ulus devlette yerleşik şirketlerden, hiç bir devlete bağlılık duymayan ulus ötesi şirketlere dönüşmektedir (Tokol, 2001:18).

Küreselleşme süreciyle birlikte, uluslararası ticareti denetim altında tutma ve ekonomik ilişkileri belirleme açısından devletin rolüne talip olma, çok uluslu şirketlere büyük güç kazandırmıştır. Küreselleşme süreciyle birlikte ulus devletler, ülke içinde ve dışında kendi ekonomi politikalarını belirleme ve düzenleme olanakları bakımından her geçen gün daha dezavantajlı konuma düşmektedir. Günümüzde uluslararası şirketler, çıkarlarını uluslararası hukuk aracılığıyla korumaya çalışmaktadır. Ulus devletler ile çok uluslu şirketler arasında hukuksal sorunlar baş gösterdiğinde bunu çözecek merci, ulus-devletin yargı organları değil; “uluslararası bağımsız tahkim kurulları”dır. Böylece ulus devletlerin, kendi toprakları üzerinde yargı gücünü kullanma yetkileri uluslararası hukuk aracılığıyla kısıtlanmaktadır (Kongar, 2001:36).

G. Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşları; devlet aygıtına ait olmayan, çok çeşitli alanlarda faaliyet gösteren, yasal olarak kurulmuş, kar amacı gütmeyen, toplumun yararına çalışan, demokratik işleyişe sahip, bürokratik donanımdan yoksun, gönüllü olarak bir araya gelen bireylerden oluşan özerk örgütlenmelerdir. Sivil toplum kuruluşlarının iktidarı ele geçirmeye

yönelik bir tutumlarının olmaması en önemli özellikleri olarak görülmektedir (Yıldırım, 2004:60-65).

Sivil toplum kuruluşları ile demokrasi ve hukuk devleti arasında yakın bir ilişki vardır. Güçlü ve etkili bir sivil toplum, ancak demokratik yönetim içerisinde belirir. Buna karşılık, sivil toplumun güç kazanmasına koşul olarak demokratikleşme düzeyinin artacağı da açıktır. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının kendilerinden beklenen işlevleri yerine getirebilmesi için “hukuk devleti” anlayışı yerleşmiş olmalıdır (Çaha, 2008:42).

Sivil toplum kuruluşları, toplumsal bir sorunun çözülmesi ya da toplumsal bir ihtiyacın karşılanması amacıyla kamusal düzlemde etkinlik gösteren kuruluşlardır. Bu etkinlikler sırasında, kaçınılmaz olarak devlet ile sivil toplum kuruluşları sık sık karşı karşıya gelmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının kendilerine biçtikleri misyon nedeniyle, devletten rol çalmak ya da en azından devletle rol paylaşımına gitmek gibi bir durumla karşılaştıkları söylenebilir. Bu çerçevede içerisinde sivil toplum kuruluşları iki farklı konum alabilecektir. Bunlar, belirli hizmetlerin yürütülmesi açısından devletin alternatifi durumuna gelebilirler ya da tam tersine kendilerini devletin tamamlayıcısı ve destekleyicisi şeklinde konumlayabilirler. Örneğin devletle belirli konularda işbirliğine giderek “tamamlayıcılık” ya da bazı hizmetlerin gerçekleştirilmesi için kaynak aktarımı yoluyla “destekleyicilik” işlevini yürütebilirler. Böylece yürüttükleri işlevler bakımından bazı sivil toplum kuruluşları “kamu hizmeti” yürüten oluşumlar durumuna gelirler (Beriş, 2006:262-263).

Sivil toplum kuruluşları, devlet karşısında sivil toplumun sesini duyuran güncel sorunlar karşısında duyarlılık yaratarak “kamuoyu” oluşturan ve gerektiğinde “baskı grubu” gibi çalışarak siyasal iktidar karşısında hak talebinde bulunan oluşumlardır. Sivil toplum kuruluşları karar alma süreçlerini etkilemek, kamusal otoritelerin belli konularda izlediği politikaları değiştirmek gibi amaçlarla eylem ve etkinliklerde bulunurlar. Sivil toplum kuruluşlarının etkililik derecelerinin giderek artması, devletin tüm edimlerinde bu yeni aktörlerin taleplerini daha fazla dikkate almasını ve hatta bu doğrultuda kendi gücünü kısıtlamasını (daha doğrusu kısıtlamak zorunda kalmasını) beraberinde getirmiştir (Yıldırım, 2004:81-82).

Sivil toplum kuruluşlarının başlangıçta ülke içindeki siyasal otoriteler üzerinde görülen etkisi, sadece devlet içi alanla sınırlı kalmamış, zamanla evrensel ölçüğe de yansımıştır. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde, çalışmalarını kuruldıkları ülkelerin sınırları dışına taşıyan ve değişik coğrafyalarda kendi belirledikleri amaçlar doğrultusunda faaliyet gösteren “uluslararası (küresel) sivil toplum kuruluşları” ortaya çıkmıştır. “Uluslararası sivil toplum kuruluşları”, yerel ya da ulusal değil, tüm insanlığı ilgilendiren ve evrensel nitelik gösteren sorunların çözülmesi amacıyla hareket ederler (Beriş, 2006:248). Küresel ölçekte faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları daha çok “insan hakları”, “demokratikleşme”, “hukukun üstünlüğü”, “çevre”, “eğitim”, “sağlık”, “beslenme”, “barınma”, “yoksulluk”, “açlık” gibi genel sorunlarla ilgilenerler. “Uluslararası Af Örgütü”, “Greenpeace”, “Kızılhaç”, “Özgürlük Evi” uluslararası sivil toplum kuruluşları içerisinde en tanınmış olanlarıdır.

Sivil toplum kuruluşları, günümüzde, uluslararası hukuka devletler dışında eklenilen en önemli oluşumlardır. Sivil toplum kuruluşları, uluslararası düzlemde muhatap kabul edilen saygın organizasyonlar olarak, gün geçtikçe daha fazla önem kazanmaktadır. Günümüzde “Birleşmiş Milletler”, “Dünya Bankası”, “Dünya Ticaret Örgütü”, “Avrupa Birliği” ve daha birçok uluslararası kuruluş, kendi alanlarını ilgilendiren konularda, bu alanda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının danışmanlığına başvurmakta ve ayrıca sivil toplum kuruluşlarını ekonomik açıdan da desteklemektedir (Beriş, 2006:269).

Sivil toplum kuruluşları, gerek devlet işlevlerinin bir kısmını üstlenmeleri açısından gerekse uluslararası düzlemde devletler dışında yeni aktörler olarak belirmeleri nedeniyle egemenliğin aşınımı sürecini hızlandıran bir görünüm sergilerler.

Sonuç

XVI. yüzyılda Avrupa’da feodaliteden ulus devlete geçiş sürecinde ortaya çıkan egemenlik kavramı, devletin hükmetme yetkisini meşrulaştıran başlıca araç olmuştur. Bodin ve Hobbes’un teorileri üzerine kurulan “klâsik egemenlik teorisi”, egemenliği “en üstün iktidar” olarak tanımlamış ve egemen gücü “mutlak”, “sınırsız”, “tek”, “bölünemez” ve “devredilemez” olarak nitelemiştir. Klâsik egemenlik anlayışının bir sonucu olarak, dönemin ulus devletleri egemenliğin yegâne temsilcileri olarak, hem kendi ülkelerinde hem de uluslararası ortamda hukukun, siyasetin, ekonominin ve kamu politikalarının tek ve mutlak belirleyicisi olarak hareket etmişlerdir.

Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan pek çok gelişme sonucu egemenlik açısından artık farklı bir noktaya gelinmiştir. Bu süreçte yaşanan pek çok gelişme ulus devletlerin egemenliklerinin aşınımına neden olmuştur. Küreselleşme süreci egemenliğin sınırlandırıldığı ve demokratik niteliklere kavuşturulduğu bir süreç olmuştur.

Bu süreç ilk olarak, devlet yetkilerini merkezi devlet ile yerel otoriteler arasında bölüştüren “federalizm” ile başlamış; ardından “kuvvetler ayrılığı” teorisi ile yasama, yürütme ve yargı olarak isimlendirilen devlet yetkileri farklı organlar arasında bölüştürülmüştür. Böylece klâsik egemenlik anlayışının egemenliğin “tekliği”, “mutlaklığı” ve bölünemezliği” ilkeleri ortadan kalkmıştır. “Hukuk devleti” anlayışının gelişmesiyle de “hukuka bağlı” ve “sınırlı” bir egemenlik anlayışı ortaya çıkmıştır.

İkinci dünya savaşından sonra insan hakları alanında yaşanan gelişmeler sonucu, insan hakları devletlerin içişleri olmaktan çıkmış ve uluslararası bir mevzu haline gelmiştir. İnsan haklarının gelişmesi, devlet egemenliğini sınırlandırıcı bir etki yaratmıştır. Yine insan haklarını ağır ve sistemli şekilde ihlal eden ve bunda ısrar eden devletlere karşı girişilen “insani müdahale” hareketleriyle de geçici bir süre müdahale edilen devletlerin egemenlikleri sınırlandırılmış ya da askıya alınmıştır.

Yine İkinci Dünya savaşından sonra devletler ekonomik, siyasal, askeri ve benzeri nedenlerle “BM”, “AB”, “NATO”, “NAFTA” gibi uluslararası ya da ulus-üstü kuruluşlara üye olarak egemenliklerinden belli ölçülerde feragat etmişler; “Birleşmiş Milletler Antlaşması”, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, “Birleşmiş Milletler İşkenceyi Önleme Sözleşmesi” gibi belgeleri imzalayarak da egemenliklerini kendi iradeleri ile sınırlandırmışlardır.

Aynı süreçte, sivil toplum kuruluşlarının gerek ulusal gerekse uluslararası arenada devletten rol çalmak ya da devletle rol paylaşımına gitmek suretiyle, öteden beri devlet tarafından yürütülen hizmetlerin bir kısmını üstlenmeleri, ulusal egemenlik anlayışında yeni bir aşamaya geldiğini göstermiştir. Güncel sorunlar karşısında duyarlılık yaratarak “kamuyu” oluşturmaları ve gerektiğinde “baskı grubu” gibi çalışarak karar alma süreçlerini etkilemeleri devletlerin tüm eylem ve işlemlerinde bu yeni aktörlerin taleplerini daha fazla dikkate almasını ve bu doğrultuda kendi egemenliğini kısıtlamasını gündeme getirmiştir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (2000). *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Acar, M. (2002). “Ekonomik, Siyasal, Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme: Tehdit mi, Fırsat mı?”. *Liberal Düşünce Dergisi*, Kış-Bahar, ss.13-26.
- Arsava, A. F. (2011). “Kuvvet Kullanma Yasağı-Egemenlik Prensibi ve İnsani Müdahale”. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Dergisi*, Sayı:34, ss.1-17.
- Aslan, G. (2000). *Milletlerarası Hukuk (Temel Belgeler-Örnek Kararlar)*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Atar, Y. (2002). *Anayasa Hukuku*. Konya: Mimoza Yayınevi.
- Başak, C. (2010). *Uluslararası Örgütler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Beriş, H. E. (2006). “Egemenliğin Dönüşümü: Tarihsel ve Siyasal Açısından Egemenlik Kavramının Yeni Anlamı. (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı.
- Bozkurt, E. (2011). *İnsan Hakları Temel Metinler*. Ankara: Asil Yayıncılık.
- Brownlie, I. (1995). *Principles of Public International Law*. Oxford: Clarendon Press.
- Bulut, N. (2003). “Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:52, Sayı:2, Ankara.
- Çaha, Ö. (2008). *Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi*. İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Çam, E. (2000). *Çağdaş Devlet Sistemleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Donnelly, J. (1995). *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*. (Çev. Mustafa Erdoğan ve Levent Korkut). Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Davutoğlu, A. (2008). “Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği”. Erişim Tarihi: 04 Haziran 2012, <http://www.anayasa.gov.tr/eski-site/anyarg20/davutoglu.pdf>
- Elwood, W. (2002). *Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu*. (Çev. Betül Dilan Genç). İstanbul: Metis Yayınları.
- Erdoğan, M. (2002) “Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme”. Cemal Uşak (Ed.).
- Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme. (s.25-43). İstanbul: Ufuk Kitapları.

- Falk, R. A. (2005). Dünya Düzeni Nereye: Amerikan Emperyal Jeopolitikası. (Çev. Neşenur Domaniç ve Nusret Arhan). İstanbul: Metis Yayınevi.
- Görmez, K. (2005). Küreselleşme ve Yerelleşme. Ankara: Odak Yayınevi.
- Göze, A. (2007). Siyasal Düşünceler ve Yönetimler. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Gözler, K. (2010). Anayasa Hukukuna Giriş. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözübüyük, Ş. (2010). Anayasa Hukuku. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Hakyemez, Y. Ş. (2004). Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hinsley, F. H. (1966). Sovereignty. New York: Basic Books.
- Hoffman, J. (1998). Sovereignty. Buckingham: Open University Press.
- Kapani, M. (1992). Politika Bilimine Giriş. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kazgan, G. (2000). Küreselleşme ve Ulus-Devlet. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keskin, F. (1998). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Kongar, E. (2001). Küresel Terör ve Türkiye. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özgöker, U. (2006). Uluslararası Siyasi, Askeri ve Ekonomik Örgütler. İstanbul: Der Yayınları.
- Özman, M.A. (1964). "Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:21, Sayı:1-4, s.53-121.
- Sander, O. (1999). Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e. Ankara: İmge Kitabevi.
- Şaylan, G. (2003). Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Şenel, A. (1996). Siyasal Düşünceler Tarihi. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Teziç, E. (1996). Anayasa Hukuku. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Tokol, A. (2001). "Çokuluslu Şirketler ve Endüstri İlişkilerine Etkileri", "İş, Güç". Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2.
- Uludağ, M. ve Hasgüler M. (2010). Uluslararası Örgütler. İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Uygun, O. (1999). "Üniter ve Federal Devlet Açısından Egemenliğin Bölünmezliği İlkesi". Cumhuriyetin 75. Yıl Armağanı İ.Ü.H.F. Yayını, İstanbul, s.389-421.
- Uygun, O. (2011). "Üç Büyük Küreselleşme Dalgası", Erişim Tarihi: 10 Nisan 2012, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale7.htm>
- Vayrynen, R. (2011). "Sovereignty, Globalization and Transnational Social Movements". International Relations of the Asia-Pacific, Vol:1, pp.227-246.
- Yayla, A. (1998). Siyaset Teorisine Giriş. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yıldırım, İ. (2004). Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim. Ankara: Seçkin Yayıncılık.